

KUTLU DOĞUM 2003

İSLAM'IN GÜNCEL SUNUMU



TÜRKİYE
DIYANET VAKFI
YAYINLARI



Hız. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu
2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 364
Sempozyumlar ve Paneller Serisi:35

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir
1. Baskı, Haziran 2006, Ankara, 1.000 adet

ISBN 975-389-485-6
06.06.Y.0005.364

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT
Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim
Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî
Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
16.07.2003/1117-21 sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,
fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi
1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Fetih-Tebliğ İlişkisi

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR*



Ortaçağ tarihinin en önemli gelişmelerinden biri, hiç şüphesiz, VII.-VIII. Yüzyıllarda müslümanlar tarafından gerçekleştirilen fetih hareketleridir. Bu hareketler o kadar hızlı ve kapsamlı gelişmiştir ki, 632 yılında Arap yarımadasından hareket eden müslüman Arap orduları bir asır gibi uzun sayılmayacak bir süre içerisinde doğu istikametinde tarihin en köklü devletlerinden Sasanilere son verip Irak, Horasan, Türkistan ve kısmen Hindistan'ın fethini gerçekleştirerek Çin sınırlarına dayanmışlar; batı istikametinde ise Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'ü zaptederek 732 yılında Paris'i tehdit eder hale gelmişlerdir. Miladi VIII. Yüzyıl ortalarında duraklayan bu ilk fetih dalgası, XI. Yüzyıldan itibaren önce Selçuklu, ardından da Osmanlı Türkleri tarafından yeniden harekete geçirilmiş ve sonuçta Anadolu ve Balkanlar da İslam coğrafyasına katılmıştır.

Fetihlerin asıl önemli tarafı, ülkelerin ele geçirilmesine paralel olarak burarlarda yaşayan halklarının da tedrici bir biçimde kitleler halinde İslam dinine girme iradesi sergilemiş olmalarıdır. Bu ihtidalar sayesinde fethedilen topraklar birer müslüman yurduna dönüşmüş ve sonuçta günümüz İslam dünyasının büyük bir bölümü bu suretle ortaya çıkmıştır.

Geçmişte ve günümüzde bu iki önemli gelişmenin, yani fetihler ve ihtidaların birbiriyle ilintisi etrafında farklı görüşler ortaya atılmış ve bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu iddialar arasında en yaygın olanlardan biri, belki de başta gele-

* Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi.

ni, fetihlerin insanları kılıç zoruyla din degigtirmeye zorlama amacını taşıdığı geklinde bazı şarkiyatçılar ve hristiyan yazarlar tarafından dile getirilen görüş-tür. Bu iddia, "ilmi" nitelikli yayınlar içerisinde yalnızca bir iddia olarak kalma-makta, Balkanlar, Anadolu, Kuzey Afrika ve Türkistan coğrafyasında müs-lümanların kendi dinleriyle ilişkisini koparmak için "sizin atalarınız aslında müs-lüman değillerdi; fakat müs-lüman Araplar ya da Türkler geldiler onları zorla müs-lümanlaştırdılar" şeklinde İslam kargiti bir propaganda malzemesi olarak da kullanılmaktadır; tıpkı Ortaçağ'da hristiyan kamuoyunu musliimanlar aley-hine harekete geçirmek için son derece işlevsel bir biçimde kullanıldığı gibi. Ni-tekim haclı savaşları sırasında Kudus'e ve diğer musliiman topraklarına yönlendirilen hristiyan askerler, bu gartlandırmanın sonucu olarak, her geyden önce kılıç zoruyla müs-lümanlaştırılmış olan dindaglarının özgürleştirilmesi için sefe-re çıktıklarına inanıyorlardı. Peki gerçekten de fetihler, farklı dinlerden insan-ların baskıyla din degigtirmeye zorlanmaları için mi yapılmıştı? Ya da fetihler sonrasında gayr-i müs-limlerin ihtida etmeleri ile fetihler arasında doğrudan bir irtibat var mıydı?

İmdi, bu soruya da cevap teşkil edecek gekilde Hz. Peygamber'in uygulamaları ağırlıklı olmak üzere, fetihle tebliğ iligkisinin mahiyeti hakkında bazı tespit-lerde bulunulmaya çalışılacaktır. Hemen ifade etmeliyiz ki, biz bu sunumu-muzda "tebliğ" kavramını, "fetih"le ilgisini kurarken, en geniş manasıyla "gayr-i müs-limlerin İslamlaştırılması için yapılan faaliyetler" anlamında kullanacağız.

Arapça kokenli fetih kelimesinin "kapalı olan bir şeyi açma", "yol göster-me", "kurak toprağa salınan su", "nehir", "hüküm", "zafer" geklinde birden fazla anlamı olmakla birlikte bunlar arasında bizi asıl ilgilendiren sonuncusu-dur. Bu anlamından hareketle ıstılahta, daha çok, müs-lümanların gayr-i müs-limlere karşı yürüttükleri cihadın sonucu olarak kazandıkları zafer ve buna bağ-lı olarak elde ettikleri toprak (gehir, kale, bolge, ülke vb.) kazanımlarına delalet etmek üzere kullanılmaktadır ki, bu kullanımın kaynağı da, Kur'an'da, özellikle de Fetih ve Nasr surelerinde bu kavramın yer aldığı ayetlerdir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber ve müs-lümanlar, daha Mekke döneminde ci-had ile yükümlü tutulmuşlardı. Ancak bu dönemde cihad, insanları yeni dini kabiile çağırma, tedrici olarak inen ilahî emirleri yerine getirmeye çalışmak ve mugriklerin baslularına karşı sabırlı olmak veya hicret etmekle sınırlı idi. Medi-ne'ye hicretin sonrasında, siyasî ve askerî gartların oluşmasına bağlı olarak Hz. Peygamber ve musliimanlara, İslam dininin yayılmasına izin vermeyen ve bu nedenle kendilerini yurtlarından çıkaran Mekke mugrikleri ile onlarla birlikte veya bağımsız olarak aynı amaçlar istikametinde hareket eden diğer Arap kabi-lelerine karşı savaşıma izni verildi ki, cihadın bu tiiru, Kur'an'da sık sık "kıtal"

kelimesi ile de ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, 624 yılında başlayıp vefatına kadar devam eden bu silahlı cihad ya da kıtal sürecinde, elliye yakın askerî sefer düzenlemiş; bunlardan yaklaşık yirmisine bizzat kendisi de iştirak etmiştir. Rivayetlerinin çoğunluğunun işaret ettiği üzere söz konusu seferlerden üçü, yani 628’de Hudeybiye barış antlaşmasının imzalanması; yine aynı yıl Hayber’in, 630’da ise Mekke’nin ele geçirilmesi Kur’an’da “fetih” olarak nitelenmektedir. Her ne kadar Kur’an’da “fetih” adı altında bu üç olaya atıfta bulunulsa da, ulaşılan sonuçlar açısından Medine’deki yahudi Kaynuka, Kurayza ve Nadir oğullarına ait kale ve topraklarının ele geçirilmesini, keza yine yahudilere ait Fedek ve Vadi’l-kurâ topraklarını hakimiyet altına alınmasını da küçük çaplı birer fetih olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Şimdi şu sorunun cevabını aramamız gerekir: Hz. Peygamber bu fetihleri, hatta daha genel çerçevede askerî faaliyetleri tebliğ aracı olarak kullanmış mıdır?

Bu soruya cevap ararken öncelikle şu tespiti yapmakta yarar vardır: Hz. Peygamber’in askerî faaliyetleri ve bunun bir sonucu olarak gerçekleştirdiği fetihlerin arka planında, Medine’de kendi liderliği altında oluşan dinî siyasî yapıyı muhafaza etme gayreti yanında; en başta Mekkeli müşriklerin, buna paralel olarak da diğer müşrik Arap kabilelerinin ve yahudi topluluklarının İslam dininin yayılmasına mani olmak için oluşturdukları cepheyi çökertme niyeti yatmaktaydı. Ancak, bu niyet, asla, karşı cephedeki insanların, askerî güç ya da hep söylendiği gibi kılıç korkusu altında İslam dinine girmelerinin sağlanması gibi bir düşüncüyü ihtiva etmiyordu. Zaten, her şeyden önce gerek Mekke gerekse Medine döneminde birbirini tamamlar şekilde Kur’an’da ortaya konan tebliğ ilkeleri, buna imkan tanımayacak kadar açık ve kesindi. Özetle ifade edecek olursak, bu ilkelere göre Hz. Peygamber’in öncelikli vazifesi, yeni dini insanlara duyurmak, yani tebliğde bulunmaktı. Bunu yaparken kendisine insanlar üzerinde din değiştirmeleri için baskı uygulama yetkisi verilmiş değildi. Nitekim Allah, bütün insanların tek bir dine inanmalarını sağlamaya muktedir olduğu halde bunu yapmadığını hatırlatarak, insan iradesi üzerinde böyle bir baskı kurmanın yanlışlığı konusunda Hz. Peygamber’in dikkatini çekmiş ve sonuç olarak da dinde zorlamayı yasaklamıştır. Tebliğle ilgili olarak bir taraftan nasıl yapılmayacağı belirlenirken öbür taraftan “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağrıda bulun. Onlarla en güzel yöntemle mücadele et” ayetiyle nasıl yapılacağı açıklanmıştır. Ayetteki “...mücadele et” ibaresi ile askerî bir tasarrufun kastedilmediği kesindir.

Hz. Peygamber, askerî faaliyetleri esnasında, esas itibariyle bu ilkeler istikametinde hareket etmiştir. Örneğin o, Bedir savaşında ele geçirilen müşrik esirleri, zorla müslümanlaştırma gibi bir tasarrufun içinde olmamıştır. Yahudi

Kaynuka ve Nadiroğullarını Medine'den sürerken, Kurayzaoğullarını toptan esir aldığında ya da Hayber, Vadilkurâ ve Fedek yahudilerini hakimiyet altına aldığında onları içinde bulundukları mağlubiyet psikolojisini fırsat bilerek onları müslüman olmaya zorladığına dair tek bir tarihi kayıt mevcut değildir. Yine peygamberlik vazifesinin ilk yıllarından itibaren İslâmın yayılmasına karşı en şiddetli, sürekli ve kapsamlı mücadeleyi ortaya koyan Kureyş müşriklerinin Mekke'nin fethi sonrasında müslüman olmak ya da kendi inançlarını devam ettirmek hususunda serbest bırakıldıkları da iyi bilinen bir tarihi gerçektir. Her ne kadar İbn Sa'd'da yer alan bir rivayette Mekke fethedilince müşriklerin isteyerek ya da istemeyerek tümünden müslüman oldukları ifade ediliyorsa da, bu doğru değildir. Zira başka bir çok rivayet sayesinde biliyoruz ki, Ebû Süfyan örneğinde olduğu gibi pek çok Mekkelinin müslüman olmasına karşılık, bir çoğu da şirk üzere kalmayı yeğlemiştir. Durum bu şekilde olduğu içindir ki, Huneyn savaşına Hz. Peygamber'le birlikte müslümanların yanında pek çok müşriğin de katıldığı rivayet edilmektedir.

Peki bu durumda, bazı seriyye komutanlarının tebliğ için gönderildikleri kabileleri, Hz. Peygamber'in talimatına uyarak, önce İslama davet ettikleri, itirazla karşılaştıklarında onlara saldırdıklarına, hatta ele geçirdikleri esirlere İslama girmeyi teklif ettikleri, kabul etmeyenlerin boyunlarını vurdurduklarına dair rivayetleri nasıl açıklayacağız? Bu rivayetleri bu haliyle ihtiyatla karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in bazı kabilelere tebliğ maksadıyla silahlı birlikler göndermiş olması kuvvetle muhtemel olmakla birlikte, bu birliklerin daveti kabul etmeyen kabilelere savaş açmalarını, "ya İslam ya kılıç" dayatması olarak değil de, davete karşı çıkan kabilelerin silahlı saldırıya geçmeleri halinde müslüman davetçilerin kendilerini savunmaları şeklinde algılamak Kur'an'daki tebliğ ilkelerine ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına daha uygun düşmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in Benî Cezime'ye gönderdiği Halid b. Velid'e yalnızca davette bulunmasını, Yemen'e gönderdiği Hz. Ali'ye ise davette bulunurken, karşı taraf saldırmadığı sürece silaha sarılmamasını özellikle tenbihlemiş olması da meselenin bu şekilde algılanması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte seriyye komutanı ya da askerlerinin, Benî Cezime olayı örneğinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in talimatı dışına çıkarak yanlış tasarruflarda bulunmaları da söz konusudur. Esasen şunu ifade etmeliyiz ki, Hz. Peygamber döneminde sayıları elliye bulan seriyyelerin içinde tebliğ amaçlı olduğu ifade edilenlerin sayısı bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar azdır. Bu da bize, Hz. Peygamber'in, askerî faaliyetleri doğrudan bir tebliğ vasıtası olarak görmediğini düşündürmektedir.

Hz. Peygamber'in askerî faaliyetlerinin ya da fetihlerin İslamî tebliğe katkı-

sı, fetih esnasında veya sonrasında insanları baskı altında din değiştirmeye zorlama şeklinde değil de, yukarıda işaret ettiğimiz gibi tebliğin önündeki direnç merkezlerinin kontrol altına alınması suretiyle buralarda davetin daha rahat ve güvenli bir biçimde yapılmasına zemin hazırlama biçiminde olmuştur. Nitekim 628'de Hudeybiye antlaşması ile Mekkeli müşriklerden, Hayber'in fethi ile de yahudilerden kaynaklanan tehditleri bertaraf eden Hz. Peygamber, tebliğ faaliyetlerini hızlandırarak bir taraftan Arap yarımadasının değişik bölgelerindeki kabilelere, diğer taraftan ise Bizans ve Sasaniler gibi çevre ülkelerin hükümdarlarına davet mektupları ve tebliğ heyetleri göndermiştir. Hudeybiye antlaşmasının sağladığı barış ortamı içerisinde, İslam dini, Arap yarımadasındaki müşrik kabilelerin tamamına az ya da çok nüfuz etme imkanı bulmuştur. Asıl önemli-si, bu zamana kadar İslamî tebliğin önündeki en büyük engeli teşkil eden Kureyş kabilesi, çözülmeye başlamış; Halid b. Velid, Amr b. el-As, Osman b. Talha gibi önemli müşrik isimler Medine'ye giderek müslüman olmuşlardır. Keza Kureyş'in o günkü lideri Ebû Süfyan'ın da Mekke'nin fethi henüz gerçekleşmeden ihtida ettiğini hatırlamalıyız. Büyük hadis ve siyer bilgini İmam Zühri, "İslam Hudeybiye antlaşmasından sonra o zamana kadar yayıldığından daha fazla yayıldı. İnsanlar birbirine karşı güven içerisinde oldu. Birisi İslam'dan söz ettiğinde ona kulak kabartanlar biraz düşününce hemen onu anladılar ve kabul ettiler..." demek suretiyle tam da bu gerçeği dile getirmektedir.

630 yılında Mekke'nin fethi, Hudeybiye sonrasında başlayan hızlı İslamlaşma sürecinde Arap yarımadasının kaderini tayin edici nitelikte yeni bir kilometre taşı olmuştur. Mekke'nin fethine kadar, o zamana kadar Kureyş kabilesinin nüfuzu altında olup, onun tavrına göre tavırlarını belirleyen pek çok müşrik Arap kabilesi Mekke'nin fethi ile Kureyş'in nüfuzunun kırıldığını, dahası bu kabilenin tamamına yakınının İslama girdiğini görünce, kendileri de aynı yolu benimsediler ve müslüman olma iradelerini beyan etmek üzere tam da Nasr suresinde betimlendiği gibi kabileler halinde Medine'ye akın ettiler.

Arap kabilelerinin Medine'ye akın edişinde, fetihten sonra indirilen Tevbe suresinin ilk ayetlerinde (1-5) müşriklere yapılan sert uyarının ve müşrik kaldıkları sürece onlara hac maksadıyla Mescid-i Haram'a yaklaşmalarının yasaklanmış olmasının da bir ölçüde etkili olduğu şüphesizdir. Söz konusu ayetlerde müşrikler, antlaşmalarına sadık kalanlar ve kalmayanlar şeklinde iki gruba ayrılmaktaydı: Anlaşma şartlarına riayet ederek müslümanlara zarar vermeyen birinci gruptaki müşriklere antlaşma süresi bitene kadar dokunulmaması istenirken, antlaşmalara sadık kalmayıp, müslümanlara daha önce kötülük yapmış ve hâlâ da yapmayı düşünen, yeni müslümanları tekrar putperestliğe döndürme planları kuran ikinci grup müşriklere ise, antlaşmalarının geçersizliği ilan edil-

mekte ve “durum değerlendirmesi” yapmaları için dört aylık bir süre tanınmaktaydı. Eğer bu süre içinde hatalarını kavrayıp tevbe etmez ve müslüman olmazlarsa, verecekleri zararı önlemek için müslümanlara onlarla taviz vermeden savaşmaları emredilmekteydi.

Bazı müslüman bilginler tarafından, tebliğ yaparken baskıda bulunmayı yasaklayan ayetlerin mensuh olduğu iddia edilerek, Tevbe suresinin özellikle 5. ayetinden hareketle müşriklere, hatta Ehl-i kitaptan olanlara bile, İslam dinini kabul etmeleri için zorlamada bulunulabileceği dile getirilmiş ise de bu görüşün Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla uyumlu olduğunu söylemek çok zordur. Çünkü, Tevbe suresinde müşriklere yapılan ihtar, dinlerinden ziyade, müslümanlar için arzettikleri tehdit ve tehlikeden dolayıdır. Onlara yönelik tek bir hedef ortaya konmuştur, o da, eğer saldırgan tavırlarından vazgeçmezlerse, savaş yoluyla tamamen etkisiz hale getirilmeleridir. Eğer söz konusu ihtar onların dinlerinden dolayı olsaydı, anlaşmalarına sadık müşrikleri de içine alması gerekirdi. Oysa tam aksine onlar uyarının dışında tutuldukları gibi, anlaşmalara sadık olmayan taraftan birinin/birilerinin, müşrik kimliği ile Hz. Peygamber'den eman talebinde bulunacak olanlara bu imkanın sağlanması emredilmektedir.

Tevbe suresinin ilk beş ayetiyle Mekke'nin fethi sonrasında müşriklerle ilişkilerin nasıl olacağı belirlenirken diğer taraftan 29. ayetiyle de müslüman hakimiyetine giren ya da girecek olan gayr-i müslimlerin, şayet müslüman olmak istemezlerse, cizye ödemeleri mukabilinde canları ve mallarıyla birlikte din hürriyetlerinin de teminat altına alınması esası getirilmiştir. Bu ayet, bir bakıma daha önce Hz. Peygamber'in din hürriyeti konusunda Necran hristiyanları, Medine ve Hayber yahudileriyle ilgili olarak gerçekleştirdiği önceki uygulamalarını teyit etmekte ve cizye unsurunu eklemek suretiyle kalıcı hale getirmekteydi. Ayette her ne kadar bahsedilen haklardan yararlanacak din mensupları olarak zikredilen “Ehl-i Kitap” kavramına bakıp ilk anda yahudi ve hristiyanlar akla gelse de, Hz. Peygamber'in Tebük seferi sırasında ve sonrasındaki uygulamalarında mecusilerin; Dört Halife ve Emeviler dönemi fetihleri esnasında Budistler, Brahmanistler, putperest Berberiler ve Zenciler gibi diğer din mensuplarının da aynı statüye tabi tutulduğunu görmekteyiz.

Zimmilik statüsünün bizzat Hz. Peygamber tarafından hassasiyetle uygulamaya konan Kur'anî bir düzenleme olması nedeniyle, gerek İlk dönemdeki gerekse daha sonraki müslüman fetihlerinin doğrudan tebliğ için yapıldığını söylemek mümkün değildir. Müslüman fatihler, fetihlerle, başka sebepler sıralamak da mümkün olmakla beraber, esas itibarıyla müslüman hakimiyetini genişletmeyi hedeflemişlerdir. Bu ana sebebin farkında olarak, İslam hakimiyeti-

nin yayılması ile İslamlaşma arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekir. Birincisi, askerî güç kullanılarak ulaşılan bir siyasi hedef ya da sonuçtur. Askerî güç kullanıldığı için fetih ile kılıç çoğu kere yan yana olmuştur. Buna mukabil İslamlaşma, fetih bittikten, dolayısıyla da kılıç kınına girdikten sonra başlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde çok farklı saikler, birey ya da toplulukların ihtida etmesinde etkili olmuştur. İslamın, fethedilen topraklara sade ve anlaşılır inanç esasları, ahlaki ilkeleri ve bunlara uygun hükümleri ile yeni bir din olarak girmesi, müslümanlar tarafından kurulan yeni yönetimlerin öncekilere kıyasla daha adil ve müsamahakar olmasının İslam lehine husule getirdiği olumlu psikolojik atmosfer, müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki evlilikler ve yakın komşuluk ilişkileri, ulemanın, mutasavvıfların ve kolonizatör dervişlerin faaliyetleri, mezheplerin taraftar kazanmak için yaptıkları propaganda çalışmaları, dinleriyle bağları zayıf olan gayr-i müslim kesimlerin cizyeden kurtulma, kendi konumlarını muhafaza etme ya da daha üst konumlar elde etme arzuları gibi pek çok sebep bu bağlamda sıralanabilir. Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, ülkeleri kılıçla fetheden müslüman fatihler, sıra İslamlaşmaya, yani manevi fethetme gelince, Hz. Peygamber döneminin uygulamalarına sadık kalarak bunu, bunun bir süreç işi olduğunun bilinci içerisinde zamana bırakmışlardır.

Bazı müsteşrikler ve hristiyan yazarlar, fetihle İslamlaşma arasındaki yukarıda sözü edilen ayrımı kavrayamadıkları veya kavrasalar bile dile getirmekte zorlandıkları için, İslamiyetin kılıç zoruyla yayıldığı şeklinde tarihi gerçeklerle örtüşmeyen bir iddianın savunucusu olmuşlardır. Onların böyle düşünmesinde, eğer önyargı yoksa kısmen kaynaklara vukufiyetsizliklerinin, kısmen de geçmişte bazı müslüman yöneticilerin, mesela Muvahhidler döneminde Mağrib’de, Fatimiler döneminde Mısır’da olduğu gibi iadareleri altındaki bazı zimmî toplulukları, zimmilik anlaşmalarını ihlal etmeleri nedeniyle ya ülkeyi terketme ya da İslama girme şıklarından biri kabüle zorlamalarının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İslamlaşma, esas itibarıyla fetihler sonrasında uzun bir süreç içerisinde tetrici biçimde gerçekleşen bir olgu olmakla beraber, müslüman fatihlerin fetihler öncesinde de ele geçirmeyi planladıkları yerlerin yöneticilerine heyetler göndererek onları İslam dinine ya da cizye ödeyerek İslam hakimiyeti altına girmeye çağırdıklarına dair oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Eldeki veriler, bu şekilde yapılan davetlerin İslamlaşma lehine pek bir katkı sağlamadığını, davetin muhataplarının cizye ödemeyi kabul edip kendi konumlarını muhafaza ederek İslam hakimiyeti altına girmeyi ya da daveti reddederek savaşmayı tercih ettiklerini göstermektedir.

BAŞKAN – Efendim, Mehmet Bey’e teşekkür ediyoruz ve şimdi 15 dakikalık ara veriyoruz.